

Investigating the ideal situation On the way to worship in the Islamic society Based on the view of Morteza Motahari

Hamidreza Moniri Hamzekolaei ¹

1. Assistant Professor of Teaching Islamic Sciences, Tendency of the Islamic Revolution, Department of Islamic Studies, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. Email: H.moniri@umz.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Article history: Received: 31 January 2024 Received in revised form: 20 April 2024 Accepted: 28 April 2024 Published online: 22 June 2024</p> <p>Keywords: <i>Ideal situation, Islamic government, Morteza Motahari, Worshiping.</i></p>	<p>The issue of drawing an ideal situation On the way to worship in the Islamic society is essential from the point of view of martyr Motahari, whose works have been approved by the imams of the Islamic Revolution in terms of accuracy and richness of content. For this purpose, This research article is an attempt to Based on Spriggans' theoretical framework To examine the indicators of the ideal situation On the way to worship in the Islamic society Based on the view of Martyr Motahari. For this purpose and with the text-to-text interpretation method as an operational method, Different levels of people were divided in three categories: The best people to God - the good ones - the hellish. Then based on this division The most important crisis in worship To be hellish is to be human And the reasons for the crisis in the direction of worship are: a. Just looking at the affairs of this world B: Not accepting the hereafter. The favorable situation in the direction of worship occurs when a person will reach the rank and status of the good ones and The best people to God. The solutions to solve this crisis are: In the formation of Islamic society as an institution and strengthening the status of geniuses as important people in society, Every useful knowledge of the Islamic society centered on the Qur'an and the Sunnah of the Prophet of Islam and Ijtihad are the sources of the model of the Islamic society in the direction of worship in the Islamic society. The ultimate goal of the Islamic society in the direction of worship in the Islamic society is the need for coordination in the development of human values and bringing man to divine perfection. The dimensions in which the Islamic society can work to achieve the aforementioned goal are in the three core parts of the Islamic religion, which are: beliefs, ethics, and jurisprudence.</p>

Cite this article: Moniri Hamzekolaei, H. (2024). Investigating the ideal situation On the way to worship in the Islamic society Based on the view of Morteza Motahari. *Journal of Social Theories of Muslim Thinkers*, 14(2): 99 - 115. <https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.370912.1685>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.370912.1685>

1. Introduction

One of the issues that should be considered by the researchers of the Islamic Revolution is the issue of drawing an ideal situation in the path of slavery in the Islamic system, because then one of the most important features of the legitimacy of the Islamic Revolution will be moving in that direction. Since the course of the Islamic system in the ideal state of the path of servitude depends on its correct and accurate knowledge, and this knowledge must be based on a framework and criteria, often the solutions presented in this field have not been scientific and accurate. . Undoubtedly, the main strategy of the system in order to strengthen and improve the way forward is to draw the mentioned ideal situation and then plan based on it and fulfill the demands of the society in the direction of slavery so that it becomes operational and enforceable as a very important charter. But the problem is that the characteristics of that ideal state, based on the opinion of martyr Motahari as one of the key intellectual leaders of the Islamic Revolution, have not been well explained.

The importance of this research lies in the fact that the Islamic Revolution of Iran started under the leadership of Imam Khomeini (in various intellectual dimensions, command and architecture of the Islamic Revolution) and the intellectual leadership of people like Martyr Motahari (in explaining the ideology of the Islamic Revolution) and then arose. Depicting the ideal situation in the path of slavery in the Islamic system can be an important step in explaining the legitimacy and even the efficiency of the Islamic system that emerged from the Islamic Revolution. The hypothesis of this research is that Spriggans' crisis theory has the necessary potential to explain the characteristics of the ideal situation in the path of slavery in the Islamic system based on the perspective of Shahid Motahari. Therefore, based on Spriggans' theoretical framework, the following question is raised in this context: What is the main crisis in the path of slavery in the Islamic system? B: What are the reasons for the said crisis? Q: What is the ideal situation in this direction? T: What is the solution and treatment of drawing an ideal situation? Therefore, the researcher in this research aims to draw the problem of the ideal situation in the path of slavery in the Islamic society from the perspective of martyr Motahari by using Spriggans' crisis theory.

2. Methodology

This research is of a fundamental type because the results of this research can be useful in explaining the fundamental strategies for the set of decision-making institutions in cultural affairs. The data collection methods of this research are library and document study. Based on this, all the scientific works of Shahid Motahari are reviewed and searched. The methodology used in this article is qualitative methodology. A method of research is a quality in which a theory or model is developed with non-quantitative and non-statistical methods and by referring to the intellectual system of a thinker or thinkers. For this purpose, the conceptual method and text-to-text interpretation method have been used as the operational method of the research. In this research, the conceptual method is to know the concepts used in the scientific works of Shahid Motahari and to find a mental context for the problem raised and the method Text-to-text interpretation means that to understand the concepts, before referring to other sources, text-to-text interpretation was used in the works of Shahid Motahari to explain the existing topics. After explaining the concepts of the subject in his scientific works, if necessary, the examination and comparison of these findings with the corresponding concepts in religious texts and sources, the discourse of the Islamic revolution, the sayings of the elders or the analysis and explanations of the researchers of the works of Martyr Motahari were also discussed.

3. Findings

The most important crisis in the path of worship is that people become part of the Fajjar, because from the perspective of the Qur'an and the Sunnah, these people have a very bad end in the hereafter and are considered to be among the people of hell.

The most important reasons for the crisis in the path of worship are only paying attention to worldly affairs and not accepting the hereafter.

The ideal state of man in the path of worship occurs when man reaches the rank of good people and then the best servants of God.

The solution to solve the crisis in the path of slavery is in the formation of the desired Islamic society by influential people.

4. Discussion and Conclusion

The main purpose of this article was to draw the ideal situation in the path of servitude in the Islamic system from the perspective of martyr Motahari. The hypothesis of this research is that Spriggan's crisis theory has the necessary potential to explain the characteristics of the ideal situation in the path of slavery in the Islamic system based on the perspective of Martyr Motahari. For this purpose, the researcher achieved the following results in proving the hypothesis of this research:

According to Martyr Motahari's point of view, the different levels and levels of people from the low level to the transcendental level and in different stages of growth, humans are divided into three categories based on their essential movement: the close ones, the companions of the elimin and the false ones. Out of these three categories, two categories They are the people of happiness, that is, the former and right companions, and there are a group of the people of shakhawat, who are fajar. Therefore, based on the framework of crisis methodology, from their point of view, the most important crisis in the path of worship is that people become part of fajar, because from the perspective of the Quran and Sunnah, these people have a very bad end in the hereafter. And they are considered to be from Hell.

The reasons for the crisis in the path of servitude, which causes a person to be considered as a liar and a liar, are: A: looking only at worldly affairs; B: Denial of Resurrection and Hereafter. From their point of view, the ideal state of worship is for a person to reach the rank and status of Abrar and then Muqrabin, who is higher than Abrar. In order to draw an ideal situation in the path of slavery in the Islamic society, the solution and treatment, the realization of the Islamic society as an institution and strengthening the position of scholars and geniuses as influential people are proposed. The institution of Islamic society, along with scholars and geniuses, needs resources and foundations, explaining the purpose of the government and the dimensions of the activity of the Islamic society in order to achieve its goal in the path of worship, which from their point of view are:

- 1: The sources of the model of the Islamic society in the path of worship in the Islamic society, every science is useful and useful for the Islamic society, centered on the book, tradition and ijthad.
- 2: The ultimate goal of the Islamic society in the path of servitude in the Islamic society is the need for harmony in the development of human values and bringing man to divine perfection, and according to his interpretation, a perfect man is achieved by realizing spirituality and justice in human existence.
- 3: The dimensions that the Islamic society can operate in order to achieve the mentioned goal are in the three core parts of the Islamic religion (i.e. knowledge, spirituality and jurisprudence).

References

- Baghi Nasrabadi, Ali (2019). The leadership of the Islamic government in the management of culture with an emphasis on the opinions of Morteza Motahari, *The Transcendental Policy*, No. 31, pp. 264-280
- Mousavi Khomeini, Seyed Ruhollah (2001). *Description of Forty Hadith (Arbaeen Hadith)* (Old Edition), Tehran: Imam Khomeini's Institute for Restoration and Publication.
- Mousavi Khomeini, Seyed Ruhollah (2000). *Sahifah Imam*, Tehran: Imam Khomeini's Institute for Publication and Publication.
- Mousavi Khomeini, Seyed Ruhollah (2013). *Interpretation of Surah Hamad* (Old Edition), Tehran: Imam Khomeini's Institute for Restoration and Publication.
- Mousavi Khomeini, Seyed Ruhollah (1989). *Velayat -e Faqih* (Old Edition), Tehran: Imam Khomeini Regulation and Publication Institute.
- Motahari, Morteza (1993), *Collection of Works of Master Martyr Motahari*, 30 C, Print 8, Qom: Sadra.
- Motahari, Morteza (No history). *Master Motahari's Comments*, Vol. 6, 13 C, Tehran: Sadra.

ترسیم وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در حکومت اسلامی از منظر مرتضی مطهری

حمیدرضا منیری حمزه کلایی^۱

۱. استادیار مدرسی معارف اسلامی، گرایش انقلاب اسلامی، گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، رایانامه:

H.moniri@umz.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

مسئله ترسیم وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در حکومت اسلامی از منظر مرتضی مطهری که آثارش از نظر صحت و غنای محتوا مورد تأیید امامین انقلاب اسلامی بوده است، ضروری است. به همین منظور مقاله حاضر تلاش دارد بر اساس چهارچوب نظری اسپریگنز شاخصه‌های وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در حکومت اسلامی بر اساس دیدگاه مرتضی مطهری را بررسی نماید. به این منظور و با روش تفسیر متن به متن به‌عنوان روش عملیاتی، سطوح و مراتب مختلف انسان‌ها در سه دسته (مقربین، اصحاب الیمین و مکذبین) تبیین شد. بر اساس این تقسیم‌بندی، مهم‌ترین بحران در مسیر عبودیت، فاجر و مکذب شدن انسان است و دلایل بحران در مسیر عبودیت عبارت‌اند از: خواسته‌های صرف مادی و تکذیب معاد و آخرت. تصویر مطلوب و آرمانی انسان در مسیر عبودیت زمانی رخ می‌دهد که انسان به مرتبه و مقام ابرار و سپس مقربین برسد. راه‌حل برطرف کردن این مسائل در شکل‌گیری حکومت اسلامی به‌عنوان نهاد و تقویت جایگاه علما و نوابغ به‌عنوان افراد تأثیرگذار در جامعه، است. هر علم مفید و نافع برای جامعه اسلامی با محوریت کتاب و سنت و اجتهاد، منابع الگوی حکومت اسلامی در مسیر عبودیت در حکومت اسلامی محسوب می‌شود. هدف غایی حکومت اسلامی در مسیر عبودیت، لزوم هماهنگی در رشد ارزش‌های انسانی و رساندن انسان به کمال الهی است. ابعادی که حکومت اسلامی می‌تواند جهت رسیدن به هدف مذکور فعالیت کند عبارت‌اند از: بُعد معرفتی، معنوی و احکام.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۰۹

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱

کلیدواژه‌ها:

حکومت اسلامی، عبودیت، مرتضی مطهری، وضعیت آرمانی.

استناد: منیری حمزه کلایی، حمیدرضا. (۱۴۰۳). ترسیم وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در حکومت اسلامی از منظر مرتضی مطهری. فصلنامه علمی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، ۱۴(۲): ۹۹ - ۱۱۵.

<https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.370912.1685>

© نویسندگان.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.370912.1685>

۱. مقدمه و بیان مسئله

یکی از مسائلی که می‌باید مورد توجه پژوهشگران انقلاب اسلامی قرار بگیرد، مسئله ترسیم وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در نظام اسلامی است چراکه در آن صورت یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های مشروعیت بخش انقلاب اسلامی، حرکت در آن مسیر خواهد بود. از آن جا که سیر نظام اسلامی در وضعیت آرمانی مسیر عبودیت، منوط به شناخت صحیح و دقیق آن است، و این شناخت می‌باید بر اساس چهارچوب و ملاکی باشد، غالباً راه‌حل‌های ارائه شده در این زمینه، علمی و دقیق نبوده است. بی‌شک راهبرد اصلی نظام در راستای تقویت و بهبود مسیر پیش روی، ترسیم وضعیت آرمانی مذکور و سپس برنامه ریزی بر اساس آن و برآورده نمودن خواسته‌های جامعه در راستای عبودیت است تا به‌عنوان یک منشور بسیار مهم، عملیاتی و اجرایی شود. اما مسئله این است که شاخصه‌های آن وضعیت آرمانی بر اساس نظر مرتضی مطهری به‌عنوان یکی از کلیدی‌ترین رهبران فکری انقلاب اسلامی به خوبی تبیین نشده است.

دلیل محور بودن دیدگاه مرتضی مطهری در این پژوهش این است که بدون شک یکی از مناسب‌ترین آثار از نظر صحت و غنای محتوا و پرداختن به شبهات القایی زمان، برای معرفی مکتب اسلام و انقلاب اسلامی، آثار وی است. وسعت نگرش، قدرت اندیشه، ایمان استوار، دلدادگی به معارف الهی، وی را به یکی از بزرگ‌ترین مدافعان و مبلغان دین در ایران معاصر تبدیل کرده است. (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ج ۷: ۱۷۸) گواهی آن است که با توجه به اینکه در عصر ایشان، انقلاب اسلامی و حتی خودشان با انواع هجمه‌های فکری ایدئولوژی‌های چپ، لیبرال و ملی‌گرای روشنفکران و ایدئولوژی غربگرا - باستان‌گرای رژیم پهلوی مواجه بودند (صدرا و محمود پناهی، ۱۳۹۴: ۲۰۶) اما استاد مطهری معتقد بود در میان مکتب‌ها و مسلک‌ها و دین‌ها و آیین‌ها، تنها اسلام است که قدرت پاسخ‌گویی به نیازهای جامعه را دارد (مطهری ، ۱۳۷۲، ج ۱۶: ۲۹)؛ زیرا اسلام نیازهای انسان را به طور دقیق درک کرده است. جهان‌بینی اسلام، احکام و معارف اسلام این امر را نشان می‌دهد (همان، ج ۳۰: ۲۵۵) از سوی دیگر ایشان در مورد ماهیت انقلاب اسلامی معتقد بود مشخص اصلی و اساسی انقلاب اسلامی ایران این است که یک انقلاب ایدئولوژیک است نه صرفاً یک انقلاب مادی طبقاتی و یا یک انقلاب لیبرالیستی و آزادی‌خواهانه. او معتقد بود اسلام یک مکتب جامع است، علت عمده‌ای که این انقلاب اسلامی را در جهان بی‌نظیر ساخته این است که در این انقلاب تعرض به بی‌عدالتی هم رنگ اسلامی به خود گرفت (همان، ج ۲۴: ۲۰۴).

اهمیت این پژوهش در آن است که با توجه به اینکه انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی (در ابعاد مختلف فکری، فرماندهی و معماری انقلاب اسلامی) و رهبری فکری اشخاصی همانند مرتضی مطهری (در تبیین ایدئولوژی انقلاب اسلامی) شروع شد و سپس به وجود آمد، ترسیم وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در نظام اسلامی، می‌تواند گام مهمی در مسیر تبیین مشروعیت و حتی کارآمدی نظام اسلامی برآمده از انقلاب اسلامی باشد. فرضیه تحقیق این است که نظریه بحران اسپریگنز، پتانسیل لازم را جهت تبیین شاخصه‌های وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در نظام اسلامی بر اساس دیدگاه مرتضی مطهری دارد. از این رو بر اساس چهارچوب نظری اسپریگنز، سوالات ذیل در این زمینه مطرح می‌شود

الف: بحران اصلی در مسیر عبودیت در نظام اسلامی چیست؟

ب: دلایل بحران مذکور چیست؟

ج: وضعیت آرمانی در این مسیر چیست؟

د: ارائه راه‌حل و درمان ترسیم وضعیت آرمانی چیست؟

لذا محقق در این پژوهش برآن است تا با بهره گرفتن از نظریه بحران اسپریگنز، مسئله وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در حکومت اسلامی از منظر مرتضی مطهری را ترسیم نماید.

۲. اهداف و پرسش‌های پژوهش

هدف پژوهش حاضر ترسیم وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در نظام اسلامی بر اساس دیدگاه مرتضی مطهری است. در این راستا پرسش‌های پژوهش عبارت‌اند از:

۱. بحران اصلی، دلایل بحران و وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در نظام اسلامی چیست؟

۲. ارائه راه‌حل و درمان بحران جهت ایصال افراد جامعه به وضعیت آرمانی چیست؟

۳. پیشینه پژوهش

با کنکاش در عنوان و موضع پژوهش، کتب و مقالاتی به‌عنوان پیشینه پژوهش که ترسیم وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در نظام اسلامی از منظر مرتضی مطهری را بررسی علمی کرده باشد، دیده نمی‌شود؛ اما تحت عناوین دیگر می‌توان موضوع حاضر را رصد نمود. نظریور و سپاهی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «رابطه معنویت و الاهیات از دیدگاه مک‌گراث و شهید مطهری» به بررسی دیدگاه این دو متفکر دربارهٔ رابطه معنویت و الاهیات با رویکرد مقایسه‌ای و به روش توصیفی - تحلیلی بر اساس آثار آنها پرداخته‌اند. فرشلاف زیرک کار و سوریان (۱۳۹۷) در پژوهش دیگری با عنوان «نقد و بررسی رابطه دین و معنویت از دیدگاه ملکیان با تکیه بر دیدگاه شهید مطهری و جوادی آملی» تلاش کرده‌اند تا با مقایسه اندیشه‌های آنان بخصوص مرتضی مطهری به تحلیل و نقد نظریات ملکیان پرداخته شود. سلطانی رنالی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «مؤلفه‌های اخلاق اجتماعی از دیدگاه علامه طباطبایی و شهید مطهری» تلاش کرده به بررسی مهم‌ترین مؤلفه‌ها در زمینه اخلاق اجتماعی از منظر این دو متفکر بپردازد. رضانی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «نظریهٔ «استخدام» و خاستگاه ارزشی «عدالت» از دیدگاه علامه طباطبایی (بر اساس تفسیر مرتضی مطهری، استاد مصباح یزدی و استاد جوادی آملی)» سعی کرده نظریه علامه طباطبایی را در مورد موضوع عدالت با تقاسیم مرتضی مطهری و دیگران نقد و بررسی نماید. با بررسی‌های به عمل آمده بر روی پژوهش‌های انجام شده در این زمینه می‌توان گفت، تاکنون اثری علمی با بهره گرفتن از چهارچوب نظری اسپریگنز، وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در حکومت اسلامی از منظر مرتضی مطهری را ترسیم نماید، دیده نشده است. از این‌رو این پژوهش درصدد است به این مهم بپردازد.

۴. چهارچوب نظری تحقیق

تحقیقات کیفی، برخلاف پژوهش‌های کمی که مبتنی بر یک چهارچوب نظری جهت نظریه آرمانی هستند، از چهارچوب مفهومی استفاده می‌کنند. چهارچوب مفهومی مجموعه مفاهیم به‌هم‌مرتبطی را شامل می‌شود که بر مفاهیم عمده مورد مطالعه تمرکز دارد و آن‌ها را در قالب یک نظام منسجم و مرتبط معنایی به همدیگر پیوند می‌دهد. توماس اسپریگنز در کتاب فهم نظریه‌های سیاسی (۱۳۷۹) جستاری را ارائه داد که ابزار تفکر منطقی درباره مسائل سیاسی و متفکران سیاسی را فراهم کرده است. وی مدعی است که اندیشمندان سیاسی هر دوران به شدت واقع‌گرا هستند و اندیشه‌های سیاسی آنان در پاسخ به مشکلات محیط سیاسی آنان است. تلاش‌های آن‌ها بر این است که تصویری جامع و درک نسبی از دنیای سیاست ارائه دهند از این‌رو مسائل و مشکلات نقطه آغازین مسائل سیاسی است. (زیتی چشمه سرده، ۱۳۹۴: ۹۹)

کوشش‌های اسپریگنز در راستای فهم نظریه‌های سیاسی که باید خط تمایزی میان آن و روش اندیشیدن سیاسی ترسیم کرد، چهارچوبی نظری، فلسفی، منطقی و کاربردی ارائه می‌دهد که به مدد آن می‌توان منطق درونی هر نوع نظریه‌پردازی را کشف نمود. از دید وی هدف نظریات سیاسی، فراهم ساختن بینشی همه‌جانبه از جامعه سیاسی با نگاهی انتقادی به منظور درک و فهم‌پذیر شدن آن و فهم نارسایی‌ها و کاستی‌های آن و بازگرداندن سلامت به جامعه از طریق مواجهه با ریشه‌های بی‌نظمی و غلبه بر آن‌هاست. به عبارت دیگر، می‌توان هدف و غایت نظرات سیاسی از دید اسپریگنز را نوعی درمان روانی جامعه سیاسی دانست. (اسپریگنز، ۱۳۷۹: ۲۲-۶۴) نظریه بحران اسپریگنز به مثابه یکی از مهم‌ترین روش‌های فهم اندیشه سیاسی، دارای چهار مرحله است: مشاهده و شناسایی بحران، تحلیل و جستجو در خصوص ریشه بحران، ترسیم نظم آرمانی جامعه سیاسی و بالاخره ارائه راه‌حل و درمان. (زیتی چشمه سرده، ۱۳۹۴: ۱۰۲)

۵. روش تحقیق

این پژوهش از نوع بنیادی است؛ زیرا نتایج این پژوهش می‌تواند در تبیین راهبردهای بنیادین برای مجموعه نهادهای تصمیم‌گیر در امور فرهنگی، مفید واقع شود. روش گردآوری داده‌های این پژوهش، به صورت کتابخانه‌ای و مطالعه اسنادی است. بر این اساس تمامی آثار علمی مرتضی مطهری بررسی و جستجو می‌شود. روش‌شناسی مورد استفاده در این مقاله، روش‌شناسی کیفی است. پژوهشی کیفی است که در آن با شیوه‌های غیر کمی و غیر آماری و با استناد به منظومه فکری اندیشمندی یا اندیشمندان، نظریه یا الگویی تکوین یابد (استراس و کوربین، ۱۳۸۴: ۱۷) برای این مهم از روش مفهوم‌شناسی و روش تفسیر متن به متن به عنوان روش عملیاتی تحقیق استفاده شده است. (ر.ک: مرتضوی شاهرودی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۱۵) در این پژوهش مفهوم‌شناسی عبارت است از شناخت مفاهیم مورد استفاده در آثار علمی مرتضی مطهری و پیدا کردن یک زمینه‌ی ذهنی نسبت به مسئله‌ی مطرح‌شده و روش تفسیر متن به متن به این معناست که برای شناخت مفاهیم، پیش از مراجعه به سایر منابع، از تفسیر متن به متن در آثار مرتضی مطهری برای تبیین مباحث موجود، استفاده شد. پس از تبیین مفاهیم موضوع در آثار علمی ایشان، در صورت لزوم به بررسی و تطبیق این یافته‌ها با مفاهیم متناظر در متون و منابع دینی، گفتمان انقلاب اسلامی، قول بزرگان یا تحلیل و تبیین‌های پژوهشگران از آثار مرتضی مطهری، نیز پرداخته شده است.

۶. یافته‌های پژوهش

۶-۱. مشاهده بحران از منظر مرتضی مطهری

بر اساس چهارچوب روش‌شناسی بحران، از منظر مرتضی مطهری باید مشخص کرد که بحران و آسیب اصلی در مسیر عبودیت چیست. بر اساس دیدگاه وی سطوح و مراتب مختلف نفوس در انسان‌ها از سطح پایین تا سطح متعالی و در مراحل مختلف رشد بر اساس حرکت جوهری نظریه‌پردازی می‌شود. با این بیان که هر موجودی از موجودات در هستی، یک‌پارچه در حال حرکت و تحول است که به تعبیر ملاصدرا این حرکت جوهری، عبادتی فطری است (شیرازی، ۱۳۸۵: ۴۰۴) ملاصدرا برخلاف ابن‌سینا تکامل در جوهر را صحیح می‌داند و قائل است نفس انسان صدها تغییر و تکامل جوهری پیدا می‌کند تا به این مرحله می‌رسد. (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۸: ۵۴) البته این حرکت به تعبیر ملاصدرا در تمام انسان‌ها به یک اندازه نمی‌باشد چراکه ای بسا آدمیان به نفس حیوانی زنده‌اند و هنوز به مقام دل نرسیده‌اند. چه آنکه دل، جای مقام روح و مافوق آن از اسفل سافلین تا اعلی علیین درجات و مقامات افراد بشر است (همان، ۱۳۴۰: ۲۶). بنابراین از منظر مرتضی مطهری انسان موجودی است که همواره در مسیر کمال در حال حرکت است. حتی ایشان قائل است زمانی هم که انسان ضدکمال حرکت می‌کند، در حال به فعلیت کمال رساندن قوه‌ای از قوای خود است. (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۳: ۱۱۳-۹۳) مطهری بر اساس مبنای حرکت جوهری قائل است نفس در طول مدتی که کسب معلومات می‌کند به منزله یک صفحه یا جسم بی‌رنگ و نقشی است که تدریجاً صور و نقوشی بر آن ثبت می‌گردد. (همان، ج ۵: ۲۵۰-۲۴۹) زیرا ماده انسانی به گونه‌ای آفریده شده که در آن آمادگی انتقال به هر صورتی از صور و اتصاف به هر صفتی از صفات می‌باشد. (شیرازی، ۱۹۸۱م: ج ۷: ۱۸۴) در این الگو، انسان‌ها در مراحل مختلف رشد از سطح پایین تا سطح متعالی تنوع می‌یابند، لذا برای ترسیم وضعیت آرمانی در نظام اسلامی، باید به ازای مراتب مختلف انسانی سخن گفت (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۱۵: ۵۵۷). از این رو لازم است تا سطوح نفس که حقیقت یک انسان است، بررسی شود.

با حفظ مطالب پیشین بر اساس دیدگاه مطهری، سطوح و مراتب مختلف نفوس از سطح پایین تا سطح متعالی و در مراحل مختلف رشد، انسان‌ها بر اساس آیه: «فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ، فَرَوْحٌ وَ رِيحَانٌ وَ جَنَّةٌ نَعِيمٍ» (واقع ۵۶: ۸۸ - ۸۹) به سه دسته تقسیم می‌شوند: مقربین، اصحاب الیمین و مکذبین (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۴: ۵۵۷) زیرا وضعیت این افراد در این دنیا و بعد از مرگ با هم متفاوت است (همان: ۵۸۲). از این سه دسته، دو دسته اهل سعادت‌اند یعنی سابقین و اصحاب یمین و یک دسته اهل شقاوت که فجار و مکذبین هستند (همان: ۵۵۷). لازم به ذکر است اهل سعادت تفاوت‌هایی با هم دارند. قرآن سابقین را «مقربان» می‌نامد ولی اصحاب یمین را مقربان نمی‌نامد. شاید

بتوان آنها را «ابرار» نامید (همان، ج ۲۷: ۱۰۲-۱۰۱)؛ لذا گروه صلحا خودشان دو گروه هستند: گروه سابقین و گروه اصحاب یمین (همان، ج ۲۸: ۵۲۰)؛ بنابراین مقربین حد اعلی‌ها هستند و اصحاب الشمال در پایین‌ترین مرتبه و اهل جهنم هستند، و اصحاب الیمین نسبت به دو گروه مذکور، از متوسطین از حیث مرتبه می‌باشند (همان، ج ۴: ۶۰۴). نظیر این تقسیم‌بندی انسان‌ها به سه گروه که در قرآن است، به تعبیر دیگری در حدیث هم آمده است: «الدنيا حرام على اهل الآخرة و الآخرة حرام على اهل الدنيا و كلاهما حرامان على اهل الله». «دنيا (یعنی دنیاپرستی) حرام است بر اهل آخرت، و آخرت حرام است بر دنیاپرستان و هر دوی اینها (یعنی پرستش و خواستن اینها) حرام است بر اهل الله». اهل الله همان مقربین هستند، اهل الآخرة همان ابرار هستند و اهل الدنيا همان فجار هستند. (همان، ج ۲۸: ۴۵۴)

بنابراین از منظر ایشان مهم‌ترین بحران در مسیر عبودیت این است که انسان‌ها جزو فجار بشوند زیرا از منظر قرآن و سنت این افراد عاقبت بسیار بدی در آخرت دارند و از جهنمیان محسوب می‌شوند «ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلاهَا مَذْمُوماً مَذْحُوراً» سپس برای وی جهنم را قرار داده‌ایم که نکوهیده و رانده شده وارد آن می‌گردد. (اسراء(۱۷): ۱۸-۱۹)

۶-۲. دلایل بحران

مرحله دوم بر اساس چهارچوب روش‌شناسی بحران، فهم دلیل بحران از منظر مطهری است. ایشان دلایل ذیل را موجب فجار و مکذبین شدن انسان می‌داند:

۶-۲-۱. نگاه صرف به امور دنیوی

«دسته‌ای از انسان‌ها توجه صرف به بُعد جسمانی و مادی دارند و به دنبال نیازهای حیوانی، دنیایی و اموری که راجع به رفاه و حیثیاتی که در این عالم هست، جهت برآوردن مصالح عمومی و اجتماعی، می‌باشند» (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۲: ۳۸۹) از منظر او خواسته‌های صرف دنیوی، خواسته‌های سطح حیوانیت انسان محسوب می‌شود (همان، ج ۸: ۴۵۱) لذا به هر اندازه که انسان وابستگی‌های حیوانی و شهوانی‌اش زیاد باشد، اراده انسانی‌اش ضعیف و ناتوان است (همان، ج ۲۵: ۱۷۱). از این رو می‌توان گفت این دسته از انسان‌ها در رتبه بهایم و چهارپایان می‌مانند زیرا نفسشان، نفس شهوی است و خواسته‌های صرف حیوانی دارند (شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۷: ۱۸۴) به طور کلی می‌توان گفت بر اساس حرکت جوهری انسان در ابتداء در مرتبه یک حیوان است و لذا خواسته‌هایش در حد حیوانات در راستای شهوت و غضب است از این رو اگر خواسته‌های انسان در حد خواسته‌های حیوانی صرف بماند، چون یک موجودی است که به حسب خلقت از همه موجودات بالاتر هست، شهوت، غضب و شیطنت او می‌تواند تا تقریباً لامتناهی بالا برود. (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۱: ۴۵۰-۴۴۹) بنابراین اگر نفس حیوانی انسان مهار نشود، از همه حیوانات درنده تر و مودی‌تر خواهد شد (همان، ۱۳۹۲: ۲۴۷-۲۴۸) لذا منحصر کردن محرک‌های انسان در انگیزه‌های مادی، ضربه بسیار بزرگی به پیکره معارف اسلامی می‌زند زیرا معارف اسلامی و انسان‌شناسی اسلام بر اساس انگیزه‌های صرف مادی نیست (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۲۹: ۲۲۶)

۶-۲-۲. تکذیب معاد و آخرت

تکرار جمله «وَيُلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ» (مرسلات(۷۷): ۴۷) در قرآن اهمیت مسئله تصدیق و تکذیب را برای انسان نشان می‌دهد (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۲۸: ۲۵۴) ارزش و اهمیت تکذیب معارف و شناخت هستی، مربوط به مسائلی است که در نظر انسان به جهان چهره خاص می‌دهد، مسائلی که اساساً راه انسان را تغییر می‌دهد، لذا قرآن پی‌درپی می‌گوید: «وَيُلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ». یعنی تکذیب‌کنندگان معاد و یوم الآخر. (همان: ۲۷۸) از این رو دین اسلام آن قدر به افکار و عقاید مردم اهمیت می‌دهد و برای این تصدیق و تکذیب‌ها به آموزه‌های دین ارزش قائل است که اصلاً می‌گوید ماهیت اصلی انسان این تصدیق و تکذیب‌ها می‌باشد، اگر حقایق دین را تصدیق کند آن وقت به سعادتش می‌رسد، و اگر تکذیب کند به کلی از بین رفته است و مصداق «وَيُلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ» می‌شود (همان، ج ۱۵: ۸۲۰).

۶-۳. وضعیت آرمانی

مرحله سوم بر اساس چهارچوب روش‌شناسی بحران، ترسیم و تصویر وضعیت آرمانی از منظر مرتضی مطهری است. به طور کلی از منظر ایشان، تصویر مطلوب و آرمانی انسان در مسیر عبودیت زمانی رخ می‌دهد که انسان به مرتبه و مقام ابرار و سپس مقربین برسد (همان، ج ۲۷: ۱۰۲-۱۰۱) که اجمالاً ویژگی‌های آنها تبیین می‌شود:

الف: اصحاب الیمین (ابرار)؛ اصحاب یمین یعنی یاران دست راست، یا یاران راست. این افراد متوسطین اهل سعادت نسبت به مقربین و فجار هستند (همان، ج ۴: ۵۵۷). آنچه از قرآن در مورد این افراد فهمیده می‌شود این است که وضع آنها هم خیلی خوب است لذا می‌فرماید «فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ» درود از برای تو از ناحیه اصحاب یمین. (همان) قرآن اصحاب یمین را مقربان نمی‌نامد. شاید بر آنها همان تعبیر «ابرار» صدق می‌کند یعنی نیکان، ولی آنها را مقربین نمی‌نامد که تقریباً یعنی باریافتگان. نزدیک‌شدگان، آنهایی که به مقام الوهیت نزدیکند، خود را نزدیک کرده‌اند، به مقام قرب رسیده‌اند. (همان، ج ۲۷: ۱۰۲-۱۰۱) اینگونه افراد که قرآن به آنها بشارت رحمت داده است از متوسطین هستند که همیشه در جوامع از حیث کمیت غلبه دارند (همان، ج ۴: ۶۰۴). از منظر مرتضی مطهری این افراد از سعادت‌مندان هستند ولی به درجه و مرتبه مقربین نمی‌رسند. (همان، ج ۲۷: ۹۲)

ب: مقربین (سابقین)؛ این دسته از انسان‌ها از حیث مرتبه در عبودیت ما فوق اصحاب شمال (مکذبین) و اصحاب یمین هستند، نه یاران راست‌اند و نه یاران چپ. (همان: ۱۰۲) مقربین از نظر قرآن آن‌هایی هستند که گوی سعادت را به حد اعلی ر بوده‌اند. لذا مقربین در رُوح و ریحان و در یك راحت و آسایشی و در جنت پر از نعمتی هستند. (همان، ج ۴: ۵۵۷) ویژگی بارز مقربین این است که کتاب و نوشته ابرار را شهود و معاینه می‌کنند «بِشَهَادَةِ الْمُقَرَّبُونَ» از اینجا فهمیده می‌شود که مقربین مقام بالاتری از ابرار دارند (همان، ج ۲۸: ۴۵۱)؛ لذا در آخرت حسابرسی ندارند (همان: ۴۶۶)؛ چرا که فقط و فقط آنها از تسنیم (چشمه و آبی است که از «رحیق» خیلی بالاتر و برتر و به تعبیری چشمه معنویت است) می‌نوشند لذا اختلاف مقربین و ابرار روشن است (همان: ۴۵۳).

۶-۴. ارائه راه‌حل و درمان

همان‌طور که در سطور گذشته تبیین شد، مرتضی مطهری رسیدن انسان به مرتبه فجار را به‌عنوان بحران اصلی در مسیر عبودیت می‌داند و تکذیب معاد و آخرت و نگاه صرف به امور دنیوی را به‌عنوان ریشه بحران شناسایی کرده است و در ادامه راه‌حل برطرف کردن این مسائل را در شکل‌گیری و تقویت موارد ذیل می‌داند:

۶-۴-۱. ترسیم نقشه راه تشکیل حکومت مطلوب اسلامی به مثابه راه‌حل

از منظر مرتضی مطهری ترسیم وضعیت آرمانی در نظام اسلامی جهت رساندن افراد جامعه به مرتبه و مقام اصحاب الیمین (ابرار) و سپس مقربین (سابقین) منوط به وجود نهادها و افراد تأثیرگذار است که عبارت‌اند از:

۶-۴-۱-۱. تشکیل و تقویت کارویره‌های حکومت اسلامی؛

بی‌شک مهم‌ترین نهاد در ترسیم وضعیت آرمانی در نظام اسلامی جهت رساندن افراد جامعه به مرتبه و مقام اصحاب الیمین (ابرار) و سپس مقربین (سابقین)، نهاد حکومت است. اهمیت نهاد حکومت به آن اندازه است که، می‌توان گفت اسلام چیزی جز نهاد حکومت، احکام شرعی و قوانینی که یکی از شئون نهاد حکومت است، نمی‌باشد. (همان، ج ۳: ۱۹۴) از این‌رو تشکیل و تقویت کارویره‌های نهاد حکومت، با لحاظ به موارد ذیل مهم‌ترین راه‌حل در نظام اسلامی جهت ایصال افراد جامعه به اصحاب الیمین (ابرار) و مقربین (سابقین) می‌باشد:

○ حفظ استقلال مکتبی

از آنجا که حکومت اسلامی از منظر مرتضی مطهری حق‌کلیدی راهبری در عرصه فرهنگی را دارا می‌باشد و حدود و قلمرو مداخله حکومت اسلامی در عرصه فرهنگ بسیار وسیع است (باقی نصرآبادی، ۱۳۹۹: ۲۷۸-۲۷۷) لذا حکومت اسلامی اگر مکتب مستقل خود را ارائه نکند و در نتیجه جذب مکتب‌های دیگر شود، اهداف اولیه و اصلی‌اش به نتیجه و ثمر نمی‌رسد. (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۲۴: ۲۴۵) لذا ایشان معتقد

باست برای آینده حکومت اسلامی خطرناک است که نظام اسلامی حق را با باطل مکاتب دیگر بیامیزد و از آنها يك معجون به وجود بیاورد (همان: ۱۷۹).

○ **ادامه دادن مسیر عدالت خواهی؛**

ایشان در این راستا در مورد ماهیت انقلاب اسلامی معتقد است ماهیت آن عدالت خواهانه، آزادی خواهانه، استقلال خواهانه البته برمدار اسلام بوده است (همان: ۱۷۴)؛ از این رو آینده انقلاب در صورتی حفظ و تداوم پیدا خواهد کرد که مسیر خواسته های انسانی بر مدار آموزه های اسلام برای همیشه ادامه بدهد. یعنی دولت های آینده واقعاً و عملاً در مسیر عدالت اسلامی گام بردارند، برای پر کردن شکاف های طبقاتی اقدام کنند، تبعیض ها را واقعاً از میان ببرند؛ جامعه توحیدی به مفهوم اسلامی، جامعه بی طبقه به مفهوم اسلامی را ایجاد کنند. (همان)

○ **مواجهه صریح و رُک و روشن با افکار مخالف؛**

از منظر ایشان حکومت اسلامی می تواند فضایی را برای ارائه نظرات موافق و مخالف مهیا نماید زیرا از اسلام فقط با يك نیرو می شود پاسداری کرد و آن منطوق و آزادی دادن و مواجهه صریح و رُک و روشن با افکار مخالف است (همان: ۱۳۱)؛ لذا حکومت اسلامی در راستای پاسخ به نیاز آزادی که یک خواسته انسان در مسیر عبودیت است، می بایست اجازه دهد مخالفان تفسیر خودشان را درباره انسان، تاریخ و جامعه آزادانه بگویند و حکومت هم حرف خودش را بزند چرا که وجود زمینه های آزادی های مشروع، سبب رشد اسلام خواهد شد. (همان: ۱۷۵-۱۷۴)

○ **۴-۲. افراد تأثیر گذار؛**

الف: علما؛ جهت ترسیم وضعیت آرمانی در نظام اسلامی جهت رساندن افراد جامعه به مرتبه و مقام اصحاب الیمین (ابرار) و سپس مقربین (سابقین)، بدلائل ذیل علما از افراد تأثیرگذار محسوب می باشند:

○ **دارا بودن ولایت سیاسی و اجتماعی؛**

مرتضی مطهری همانند امام خمینی قائل است فقها همانند پیامبر اسلام دارای مقام افتاء، قضاوت و ولایت سیاسی و اجتماعی است. (همان، ج ۳: ۲۸۲)

○ **جنبه اصلاح گری اجتماعی؛**

از منظر ایشان قدر مسلم آن است که هرگونه صلاح و اصلاحی در کار مسلمین، یا باید مستقیماً به وسیله این سازمان که سِمَت رسمی رهبری دینی مسلمین را دارد صورت بگیرد، یا لا اقل این سازمان با آن هماهنگی داشته باشد. (همان، ج ۳: ۲۴: ۴۸۳) از این رو حاملان اصلی فرهنگ عمیق و ذی قیمت اسلامی تنها در میان این گروه یافت می شوند (همان: ۵۰۹).

○ **جنبه علمی؛**

فقها پتانسیل زیادی در عرضه کالاهای فرهنگی در زمینه های مختلف اجتماعی، حقوقی، اخلاقی، اعتقادی به دنیای علم دارند (همان: ۲۸۲).

ب: نخبگان و نوابغ؛ از منظر ایشان نابعه آن کسی است که از يك هوش و يك اراده خارق العاده ای برخوردار است که در اثر این هوش و اراده خارق العاده خود بهتر از دیگران طبیعت تاریخ را شناخته و توانسته است نیروهای تاریخی را به خدمت بگیرد، یعنی در جهت آن آگاهی صحیح و شناختی که داشته، توانسته است نیروهای تاریخ را استخدام کند و به حرکت درآورد (همان، ج ۱۵: ۶۱). نخبگان و نوابغ نیز به دلایل ذیل از افراد تأثیرگذار هستند

○ **تحریک جامعه توسط نخبگان؛**

از منظر مرتضی مطهری نخبگان و نوابغ نباید بر ضدّ خواست جامعه عمل کنند زیرا جامعه تابع هوس آن‌هاست. با این بیان که به‌واسطه اینکه در مردم يك فطرت الهی و دینی وجود دارد (به‌عنوان یک قوه منفعل)، نابغه به‌عنوان قوه فاعله، می‌تواند آن نیروی منفعل در جامعه را به حرکت دریاورد (همان: ۱۵۳). بنابر تعریف وی از نابغه، نخبه سیاسی کسی است که فرهنگ جامعه خود را به طور صحیح و واقع‌گرایانه می‌شناسد، می‌تواند نیازهای واقعی و کاذب را از یکدیگر تفکیک کند و نیاز واقعی مردم را تشخیص دهد و با قوه مدیریت خود، نیروهای منفعل و پراکنده جامعه را با خود همراه سازد و رهبری یک جریان یا نهضت سیاسی را بر عهده گیرد. (قاسمی و نصرت پناه، ۱۳۹۹: ۱۴۸)

○ نظریه‌پردازی بر اساس نیازهای جامعه؛

از منظر ایشان نخبه‌ای موفق است که نظریه‌پردازی سیاسی او از دامن فرهنگ همان جامعه نشئت گرفته باشد و با آن بیگانه نباشد. به‌عنوان نمونه در جریان انقلاب اسلامی ایران، طبقه روحانیت با شناخت صحیح حرکت کلی جامعه و تاریخ توانست نیاز روز جامعه را به درستی تشخیص داده و در آن جهت به همگام‌سازی توده مردم با خود مبادرت کند. (همان)

با حفظ مطالب گذشته می‌توان نتیجه گرفت بر اساس دیدگاه مطهری، در مسیر عبودیت در نظام اسلامی، راه‌حل و درمان بحران مذکور، حکومت اسلامی به‌عنوان نهاد و علماء و نوابغ به‌عنوان افراد، مطرح می‌باشند. از طرف دیگر نهاد حکومت اسلامی در کنار علماء و نوابغ نیازمند منابع و مبانی و تبیین هدف حکومت و ابعاد فعالیت حکومت اسلامی جهت نیل به هدف در مسیر عبودیت می‌باشد که تبیین خواهد شد:

۶-۴-۳. منابع الگوی حکومت اسلامی در مسیر عبودیت در نظام اسلامی

حکومت اسلامی جهت رسیدن به هدفش نیاز به منابع و مبانی دارد. حال باید بررسی شود از منظر مرتضی مطهری منابع و مبانی مذکور چه چیزهایی است. با استناد به دیدگاه وی، منابع و مبانی وظایف حکومت اسلامی نسبت به اصحاب الیمین (ابرار) و مقریین (سابقین)، به‌عنوان متغیر مستقل، شامل علوم نافع برگرفته شده از آموزه‌های دین اسلام است. ایشان با استناد به حدیث پیامبر اسلام «إِنَّمَا الْعِلْمُ ثَلَاثَةٌ أَيْهٌ مُحْكَمَةٌ أَوْ قَرِيبَةٌ عَادِلَةٌ أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ وَمَا خَلَاهُنَّ فَهَوُ فَضْلٌ» (کلینی، ۱۴۰۷ هـ. ق، ج ۱: ۳۲) معنی و مقصود حدیث را منحصر در سه علم اعتقادی، اخلاق و احکام نمی‌دانند و اینگونه استدلال می‌کنند: «این کلام متوجه حال آن روز مسلمین بوده و این حصر تقییدی در صدر حدیث وارد نمی‌کند که اگر علمی به حال مسلمین نافع بود، همان نفعی که مورد پسند اسلام است و اسلام آن را نفع می‌داند، آن علم نیست». (مطهری، بی‌تا، ج ۶: ۳۵۹). لذا ایشان معتقد است جامعیت و خاتمیت اسلام اقتضا می‌کند که هر علم مفید و نفعی را که برای جامعه اسلامی لازم و ضروری است، علم دینی بخوانیم. (همان، ۱۳۷۲، ج ۳۰: ۱۵۲)

با حفظ مطالب پیش گفته از منظر مرتضی مطهری علوم نافع با ملاحظه نکات ذیل محقق می‌شود:

○ الف: محوریت کتاب و سنت؛

وی معتقد است جامعه اسلامی از بدو تشکیل، بر محور کتاب و سنت تأسیس شد. این جامعه مقررات و قوانین خود را اعمّ از عبادی یا تجاری یا مدنی یا جزائی یا سیاسی از منبع وحی الهی دریافت می‌کرد (همان، ج ۳: ۱۹۹) لذا هر جا که تکلیف يك حادثه در قرآن به‌طور صریح بیان شده است و یا سنت قطعی در میان است و یا دسترسی به شخص رسول خدا و یا ائمه معصومین (از نظر شیعه) ممکن بود، بر اساس کتاب و سنت عمل می‌شود (همان، ج ۱: ۵۵)

○ ب: اجتهاد؛

مطهری معتقد است هر جا که آیه صریح یا سنت قطعی وجود نداشت و دسترسی به معصوم نبود، پای اجتهاد و استنباط به‌میان می‌آید (همان) در اسلام کلیات دین به‌گونه‌ای تنظیم شده است که اجتهادپذیر است. اجتهاد یعنی کشف و تطبیق اصول کلی و ثابت بر موارد جزئی و متغیر.

علاوه بر نحوه تنظیم کلیات اسلامی که خاصیت اجتهادپذیری به آنها داده است، قرار گرفتن عقل در شمار منابع اسلامی کار اجتهاد حقیقی را آسان کرده است (همان، ج ۲: ۲۴۱). بر اساس مطالب پیش گفته در راستای دیدگاه مطهری، منابع و مبانی وظایف حکومت اسلامی نسبت به اصحاب الیمین (ابرار) و مقربین (سابقین)، عبارت‌اند از:

۴-۳-۱. شناخت و ایمان به منابع اعتقادی دین اسلام

بر اساس نظر مطهری یکی از مهم‌ترین منابع محوری حکومت اسلامی نسبت به اصحاب الیمین (ابرار) و مقربین (سابقین)، شناخت و سپس ایمان به منابع اعتقادی دین اسلام است که اهم آن ایمان به وحدانیت خدا، فرشتگان، کتاب‌های آسمانی، پیغمبران و روز قیامت است (همان، ج ۱: ۳۵۸). از این رو اعتقاد و ایمان به خدا از مفیدترین و لازم‌ترین معتقدات بشر در زندگی است زیرا اعتقاد و ایمان به خدا از نظر فردی آرامش دهنده روح و روان و پشتوانه فضائل است (همان، ج ۶: ۹۱۰) لازم به ذکر است از منظر ایشان مبانی شناختی و اعتقادی با ملاحظه نکات ذیل از مهم‌ترین منابع محوری حکومت اسلامی نسبت به اصحاب الیمین (ابرار) و مقربین (سابقین) می‌باشد:

الف: صعود به سوی خداوند با شناخت و ایمان محقق می‌شود؛ اشتباه است اگر بیندازیم اعمال کسانی که ایمان به خدا و قیامت ندارند، به سوی خدا صعود می‌نماید (همان، ج ۱: ۳۰۴)

ب: ایمان به خدا و روز رستاخیز، شرط اساسی و لازم حسن فاعلی است؛ این شرطیت يك شرطیت قراردادی نیست، يك شرطیت ذاتی و تکوینی است؛ مانند شرطیت هر راه معین برای مقصد معین (همان: ۳۰۷).

ج: اعتقاد و ایمان به خدا با آزاد و مختار بودن انسان مساوی است (همان: ۵۲۶).

۴-۳-۲. بیداری و برانگیختگی درونی به سوی مبدء مطلق؛

در دیدگاه مطهری یکی از منابع محوری حکومت اسلامی نسبت به اصحاب الیمین (ابرار) و مقربین (سابقین)، تلاش در جهت بیداری و برانگیختگی درونی به سوی مبدء مطلق جهت نیل به بالاترین درک وجدانی وجودی از توحید در بستر حرکت به سمت اهداف عالی اسلام است. لازم به ذکر است از منظر ایشان مبانی ارزشی و اخلاقی با ملاحظه نکات ذیل، از مهم‌ترین منابع محوری می‌باشد:

الف: نقش مربیان، اجتماع و وراثت در مبانی اخلاقی و ارزشی انسان تعیین کننده است؛ از منظر ایشان اخلاقیات مربوط به روح انسان است و در همین دنیا به وسیله خود شخص، معلمان، مربیان اجتماع و البته قسمتی از استعدادهای اخلاقی هم به وسیله سرشت و مرحله قبل از تولد انسان، طرح و بنا می‌شود (همان، ج ۲۵: ۵۷).

ب: سرانجام تاریخ بشر با حاکمیت اخلاق است؛ لذا ایشان قائل است در قرآن کریم سرانجام و سرنوشت تاریخ و ضمناً مسیر و بستر تکامل تاریخ به صورت پیروزی ایمان بر بی‌ایمانی، پیروزی تقوا بر بی‌بندوباری، پیروزی صلاح بر فساد، پیروزی عمل صالح و خداپسند بر عمل ناشایسته با استقرار دین بیان شده است. (همان، ج ۲: ۴۶۲-۴۶۱)

ج: ارزش‌های اخلاقی در قالب دین معنی پیدا می‌کند؛ ارزش‌های اخلاقی منهای مذهب در حکم اسکناس بدون پشتوانه است که زود بی‌اعتباری‌اش روشن می‌شود (همان: ۱۷۰).

۴-۳-۳. علم همراه با عمل به احکام شرعی فرعی از ادله اربعه؛

در دیدگاه مرتضی مطهری یکی از منابع محوری حکومت اسلامی نسبت به اصحاب الیمین (ابرار) و مقربین (سابقین)، علم همراه با عمل به احکام شرعی فرعی از ادله اربعه، یعنی قرآن، سنت، اجماع و عقل است (همان: ۲۹). لازم به ذکر است از منظر ایشان مبانی فقهی با ملاحظه نکات ذیل از مهم‌ترین منابع محوری می‌باشد:

الف: علم فقه از وسیع‌ترین و گسترده‌ترین علوم اسلامی است؛ از منظر ایشان تاریخ علم فقه از همه علوم دیگر اسلامی قدیمی‌تر است و در همه زمان‌ها و در سطح بسیار گسترده‌ای تحصیل و تدریس می‌شده است. (همان: ۶۳) مسائل فراوانی که شامل همه شئون زندگی بشر می‌شود در فقه طرح شده است. مسائلی که در جهان امروز تحت عنوان حقوق طرح می‌شود با انواع مختلفش: حقوق اساسی، حقوق

مدنی، حقوق خانوادگی، حقوق جزائی، حقوق اداری، حقوق سیاسی و در ابواب مختلف فقه با نام‌های دیگر پراکنده است. بعلاوه در فقه مسائلی هست که در حقوق امروز مطرح نیست (همان، ج ۲۰: ۶۳).

ب: تبعیت فقه شیعه از مصالح و مفاسد نفس الامری و قاعده ملازمه حکم عقل و شرع و حق عقل در اجتهاد در احکام (همان، ج ۱:

(۵۷)

۴-۴-۶. اهداف حکومت اسلامی در مسیر عبودیت در نظام اسلامی

ایشان معتقد است وقتی شخصی کاری را انجام می‌دهد، هدف معینی از آن کار دارد که بدان علت غایی می‌گویند (همان، ج ۴: ۶۳) هدف غایی حکومت اسلامی در مسیر عبودیت در نظام اسلامی، لزوم هماهنگی در رشد ارزش‌های انسانی (همان، ج ۲۳: ۱۱۰) و رساندن انسان به کمال الهی و تبدیل شدن انسان به انسان کامل است (همان). انسان در این مرتبه، افزون بر خواسته‌های مادی و انسانی، خواسته‌هایی جهت شکوفایی ارزش‌های معنوی دارد. مهم‌ترین خواسته انسان در این مرتبه نیازها و لذت‌های معنوی است. از منظر ایشان لذت‌های معنوی در انسان، هم اصیل است و هم نیرومندتر از لذت‌ها و جاذبه‌های مادی. انسان به هر اندازه آموزش و پرورش در راستای آموزه‌های دین ببیند، نیازهای معنوی و لذت‌های معنوی و بالأخره حیات معنوی‌اش، نیازها و لذت‌ها و حیات مادی‌اش را تحت تأثیر قرار می‌دهد. جامعه نیز چنین است، یعنی در جامعه‌های بدوی نیازهای مادی بیش از نیازهای معنوی حکومت دارد ولی به هر اندازه جامعه متکامل‌تر گردد، نیازهای معنوی ارزش و تقدّم بیشتری می‌یابند (همان، ج ۲: ۳۹۱). از منظر ایشان خواسته‌های متعالی انسان در صورت فعلیت یافتن تقوا محقق می‌شود (همان: ۵۰). از منظر ایشان وقتی کمال انسان در شخص محقق می‌شود و به انسان کامل تبدیل می‌شود که ملاحظات ذیل مدنظر باشد:

○ الف: تحقق معنویت در انسان؛

انسان در اثر پیمودن صراط عبودیت به مقام قرب الهی نائل می‌گردد و اثر وصول به مقام قرب این است که معنویت انسانی که خود حقیقت و واقعیتی است، در وی متمرکز می‌شود و با داشتن آن معنویت، قافله‌سالار معنویات، مسلط بر ضمائر و شاهد بر اعمال او می‌شود. چنین شخصی از منظر ایشان «انسان کامل» است (همان، ج ۳: ۲۸۵).

○ ب: تحقق عدالت در وجود انسان؛

بر اساس دیدگاه مرتضی مطهری خواسته‌های جامعه در سه سطح مادی، انسانی و متعالی است اما نکته مهم این است که از منظر ایشان انسان کامل از آن جهت انسان کامل است که يك نظم و هماهنگی و موسیقی مخصوص در همه وجودش حکمفرماست (همان، ج ۶: ۲۲۶). البته عدالت به معنی توازن، نه تساوی در همه ارکان زندگی او از هر جهت محقق شود (همان، بی‌تا، ج ۶: ۲۲۷).

۴-۴-۵. ابعاد فعالیت حکومت اسلامی جهت نیل به هدف

با توجه به منابع حکومت اسلامی جهت ایصال افراد جامعه به مقام ابرار و مقربین، لازم است از منظر استاد مطهری ابعادی که حکومت اسلامی می‌تواند جهت رسیدن به هدف مذکور فعالیت کند، تبیین شود. از منظر ایشان انسان از نظر خواسته‌ها و مطلوب‌ها می‌تواند سطح والایی داشته باشد (همان، ۱۳۷۲، ج ۲: ۲۳) و اینکه گرایش‌های والا و معنوی و فوق حیوانی انسان آنگاه که پایه و زیر بنای اعتقادی و فکری پیدا کند نام «ایمان» به خود می‌گیرد (همان: ۲۴). از آنجاکه آموزه‌های اصلی دین اسلام در سه بخش معرفتی (اعتقادی)، اخلاقی و فقهی است؛ لذا می‌توان این نتیجه را گرفت که ابعاد فعالیت حکومت اسلامی جهت ایصال جامعه به مقام ابرار و مقربین هم در این سه بخش قرار می‌گیرد که در ذیل تبیین می‌شود:

○ شناخت و ایمان به منابع اعتقادی دین اسلام؛

حکومت اسلامی در راستای ایصال افراد به مقام ابرار و مقربین، می‌تواند به‌گونه‌ای فعالیت کند که در امتداد ارائه خدمات مادی و انسانی به افراد جامعه، نه تنها نیازهای اعتقادی انسان تضعیف نشوند بلکه تقویت هم بشوند. زیرا در حکومت اسلامی پاسخ به خواسته‌های جامعه،

مقدمه‌ای است برای نجات از آن ظلمت‌هایی که لازمه اعتقادات باطله و جهل‌های مرکب می‌باشد (موسوی خمینی، ۱۳۸۰: ص ۴۳) از این رو نظام اسلامی باید جامعه را به سوی اعتقاد به توحید که ریشه و اصل همه عقاید می‌باشد، سوق دهد (همان، ۱۳۷۸: ج ۳۸۷: ۵) چراکه انسان نمی‌تواند بدون داشتن ایده و آرمان و ایمان، زندگی سالم داشته باشد و یا کاری مفید و ثمربخش برای بشریت و تمدن بشری انجام دهد (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۲: ۴۱)؛ لذا حکومت اسلامی می‌بایست بر اساس این نظام معنایی، امکانات و شرایط لازم را برای جامعه مهیا نماید تا آثار ایمان مذهبی در بخش‌های ذیل محقق شود: الف: ایجاد بهجت و انبساط در جامعه (همان: ۴۶) ب: بهبود روابط اجتماعی (همان: ۴۹) ج: کاهش ناراحتی‌های جامعه (همان: ۵۰).

○ **بیداری و برانگیختگی درونی به سوی مبداء مطلق؛**

همچنین حکومت اسلامی در راستای ایصال افراد به مقام ابرار و مقربین، باید به‌گونه‌ای فعالیت کند که در راستای آموزه‌های اخلاقی باشد زیرا شخصیت انسان به خصایص اخلاقی و روانی اوست (همان، ج ۲۳: ۱۰۵). انسان هر چه بیشتر به آن چیزی که صراط مستقیم اوست و کمال اوست وابسته باشد و او را پرستش کند، بیشتر خودش را باز یافته است (همان، ج ۱۳: ۶۰۷). در این راستا عامل اصلی رسیدن به خواسته‌های متعالی، خود انسان است (همان، ج ۲: ۲۸۹) از این رو حکومت اسلامی در این سطح می‌تواند با تشویق، توصیه و یا ابزارهای دیگر، اماکن دینی همانند مساجد و یا مراکز فرهنگی که کارکرد اخلاقی دارند را در کنار خواسته‌هایی همچون نیازهای شهرسازی و یا مسکن، بگنجانند (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۰: ۲۳۲) به عبارت دیگر حکومت تمام نهادهای مرتبط را به لحاظ کردن پیوست اخلاقی در کنار پاسخ به نیازهای جامعه در قانون و اجرا، موظف نماید.

○ **علم و عمل به احکام شرعی فرعی از ادله اربعه؛**

نهایتاً حکومت اسلامی در راستای ایصال افراد به مقام ابرار و مقربین، باید به‌گونه‌ای فعالیت کند که تمام ملاحظات فقهی ذیل را لحاظ کند: الف: انطباق کامل قوانین حکومت‌ها با قواعد دینی و فقهی؛ ب: توجه دادن ماهیت حکومت‌ها به «فقه‌مداری» و «فقیه‌محوری»؛ ج: ضرورت ایجاد تحول فقهی در حوزه سیاسی، نظامی، اقتصادی، علمی، فرهنگی. زیرا بی توجهی به خواسته‌های فقهی توسط حکومت اسلامی موجب نفوذ آثار تمدن غربی در جامعه می‌شود (مطهری، بی‌تا، ج ۱۲: ۵۹۸) به عبارت دیگر حکومت می‌تواند تمام نهادهای مرتبط در قانون را به رعایت احکام اسلامی، ملزم نماید.

۷. نتیجه‌گیری

هدف اصلی این مقاله ترسیم وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در نظام اسلامی از منظر مرتضی مطهری بود. فرضیه این تحقیق این است که نظریه بحران اسپریگنز، پتانسیل لازم را جهت تبیین شاخصه‌های وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در نظام اسلامی بر اساس دیدگاه مرتضی مطهری را دارد. به این منظور محقق در اثبات فرضیه این تحقیق به نتایج ذیل دست یافت:

بر اساس دیدگاه مرتضی مطهری، سطوح و مراتب مختلف نفوس از سطح پایین تا سطح متعالی و در مراحل مختلف رشد انسان بر اساس حرکت جوهری، به سه دسته تقسیم می‌شوند: مقربین، اصحاب الیمین و مکذبین. از این سه دسته، دو دسته اهل سعادت‌اند یعنی سابقین و اصحاب یمین و یک دسته اهل شقاوت‌اند که فجار هستند. بنابراین بر اساس چهارچوب روش‌شناسی بحران از منظر ایشان مهم‌ترین بحران در مسیر عبودیت این است که انسان‌ها جزء فجار بشوند زیرا از منظر قرآن و سنت این افراد عاقبت بسیار بدی در آخرت دارند و از جهنمیان محسوب می‌شوند.

دلایل بحران در مسیر عبودیت که موجب می‌شود انسان از فجار و مکذبین محسوب شود عبارت‌اند از: الف: نگاه صرف به امور دنیوی؛ ب: تکذیب معاد و آخرت. وضعیت آرمانی عبودیت از منظر ایشان این است که انسان به مرتبه و مقام ابرار و سپس مقربین که بالاتر از ابرار است، برسد. در راستای ترسیم وضعیت آرمانی در مسیر عبودیت در حکومت اسلامی، راه‌حل و درمان، تحقق حکومت اسلامی به‌عنوان نهاد

و تقویت جایگاه علماء و نوابغ به‌عنوان افراد تأثیرگذار، مطرح می‌باشند. نهاد حکومت اسلامی در کنار علماء و نوابغ نیازمند منابع و مبانی، تبیین هدف حکومت و ابعاد فعالیت حکومت اسلامی جهت نیل به هدف خود در مسیر عبودیت می‌باشد که از منظر ایشان عبارت‌اند از:

الف: منابع الگوی حکومت اسلامی در مسیر عبودیت: هر علم مفید و نافع برای جامعه اسلامی با محوریت کتاب و سنت و اجتهاد

ب: هدف غایی حکومت اسلامی در مسیر عبودیت: لزوم هماهنگی در رشد ارزش‌های انسانی و رساندن انسان به کمال الهی و به مقام انسان کامل که با تحقق معنویت و عدالت در وجود انسان به دست می‌آید.

پ: ابعادی فعالیت حکومت اسلامی در مسیر عبودیت: در بعد بخش محوری دین اسلام شامل معرفتی، معنوی و فقهی.

۸. منابع

قرآن کریم

- اسپریگنز، توماس (۱۳۷۹). فهم نظریه‌های سیاسی، چاپ هفتم، تهران: نشر آگه.
- استراوس، آنسلم؛ کوربین، جولیت (۱۳۸۴). اصول و روش تحقیق کیفی: نظریه‌ی مبنایی: روش‌ها و شیوه‌ها، ترجمه بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- باقی نصرآبادی، علی (۱۳۹۹). راهبری حکومت اسلامی در مدیریت فرهنگ با تأکید بر آرای مرتضی مطهری، سیاست متعالیه، شماره ۳۱، ص ۲۸۰-۲۶۴.
- رضائی، علی (۱۳۹۲)، «نظریه «استخدام» و خاستگاه ارزشی «عدالت» از دیدگاه علامه طباطبایی؛ (بر اساس تفسیر مرتضی مطهری، استاد مصباح یزدی و استاد جوادی آملی)»، نشریه حکومت اسلامی، شماره ۳، ص ۱۸۹-۱۶۱.
- زیتی چشمه سرده، سامان (۱۳۹۴). شکل‌گیری انقلاب اسلامی بر اساس نظریه بحران توماس اسپریگنز، اولین کنفرانس بین‌المللی نقش مدیریت انقلاب اسلامی در هندسه قدرت نظام جهانی (مدیریت، سیاست، اقتصاد، فرهنگ، امنیت، حسابداری)، ص ۹۸-۱۱۸.
- سلطانی رزانی، سید مهدی (۱۳۹۲). «مؤلفه‌های اخلاق اجتماعی از دیدگاه علامه طباطبایی و شهید مطهری»، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، شماره ۹۶، ص ۴۶-۳.
- شیرازی، صدرالدین محمد (۱۳۴۰). رساله سه اصل، به تصحیح سید محمدحسین نصر، تهران: انتشارات دانشکده معقول و منقول.
- شیرازی، صدرالدین محمد (۱۹۸۱ م). الحکمة المتعالیة فی الاسفار العقلیة الاربعة، ج ۷، بیروت: دار احیاء التراث.
- شیرازی، صدرالدین محمد (۱۳۸۵). الشواهد الربوبیة، ترجمه و تفسیر جواد مصلح، تهران: انتشارات سروش، چاپ چهارم.
- صدرا، علیرضا؛ محمود پناهی، سید محمدرضا (۱۳۹۴). شاخص‌های نو اندیشی حوزوی (با تأکید بر اندیشه‌ی آیت الله مطهری)، نشریه سیاست، شماره ۲۴، ص ۲۰۲-۲۱۹.
- قاسمی، حسین؛ نصرت پناه، محمدصادق (۱۳۹۹). چهارچوب نظریه نخبه‌گرایی در اندیشه سیاسی شهید مطهری، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ش ۳۵، ص ۱۵۰-۱۳۱.
- فرشلاف زیرک کار، وحیده؛ سروریان، حمیدرضا (۱۳۹۷). «نقد و بررسی رابطه دین و معنویت از دیدگاه ملکیان با تکیه بر دیدگاه شهید مطهری و جوادی آملی»، نشریه مطالعات اندیشه معاصر مسلمین، شماره ۷، ص ۱۵۰-۱۲۷.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷). اصول کافی، ترجمه علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مرتضوی شاهرودی، سید محمود؛ ساجدی، ابوالفضل؛ مصباح، علی (۱۳۹۷). بررسی و نقد مبانی هرمنوتیکی پل ریکور، کلام اسلامی، شماره ۱۰۵، ص ۱۱۵-۱۵۰.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۲)، مجموعه آثار شهید مطهری، ج ۳۰، چاپ ۸، تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (بی‌تا). یادداشت‌های استاد مطهری، ج ۶، ج ۱۳، تهران: صدرا.
- نظر پور، حامد؛ سپاهی، مجتبی (۱۳۹۸). «رابطه معنویت و الاهیات از دیدگاه مک‌گراث و شهید مطهری»، نشریه الهیات تطبیقی، شماره ۲۲، ص ۳۰-۱۷.
- موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۰). شرح چهل حدیث (اربعین حدیث) (چاپ قدیم)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۷۸). صحیفه امام، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۹۲). تفسیر سوره حمد (چاپ قدیم)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
موسوی خمینی، سید روح الله (۱۴۰۹ ق). ولایت فقیه (چاپ قدیم)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

References

The Holy Quran

- Baghi Nasrabadi, Ali (2019). The leadership of the Islamic government in the management of culture with an emphasis on the opinions of Morteza Motahari, *The Transcendental Policy*, No. 31, pp. 264-280.
- Farshbaf Zirakkar, Wahida; Sarvarian, Hamid Reza (2018). "Criticism of the Relationship between Religion and Spirituality from the Viewpoint of Malekian on the Viewpoint of Martyr Motahhari and Javadi Amoli", *Journal of Contemporary Muslim Thought Studies*, No. 7, pp. 150-127.
- Koleini, Muhammad bin Ya'qub (1986). *Osul Kafi*, Translated by Ali Akbar Ghaffari, Tehran: Dar al -Kutb al -Islami.
- Mousavi Khomeini, Seyed Ruhollah (2001). *Description of Forty Hadith (Arbaeen Hadith)* (Old Edition), Tehran: Imam Khomeini's Institute for Restoration and Publication.
- Mousavi Khomeini, Seyed Ruhollah (2000). *Sahifah Imam*, Tehran: Imam Khomeini's Institute for Publication and Publication.
- Mousavi Khomeini, Seyed Ruhollah (2013). *Interpretation of Surah Hamad* (Old Edition), Tehran: Imam Khomeini's Institute for Restoration and Publication.
- Mousavi Khomeini, Seyed Ruhollah (1989). *Velayat -e Faqih* (Old Edition), Tehran: Imam Khomeini Regulation and Publication Institute.
- Motahari, Morteza (1993), *Collection of Works of Master Martyr Motahari*, 30 C, Print 8, Qom: Sadra.
- Motahari, Morteza (No history). *Master Motahari's Comments*, Vol. 6, 13 C, Tehran: Sadra.
- Nazarpour, Hamed; Sepahi, Mojtaba (2018). "The Relationship between Spirituality and Theology from the Perspective of McGrath and Martyr Motahhari", *Journal Comparative Theology*, No. 22, pp. 30-17.
- on Martyr Motahhari's Votes, *Transcendent Policy Journal*, No. 31, pp. 280-264.
- Spraygenz, Thomas (2000). *Understanding Political Theories*, Seventh Edition, Tehran: Ad Publishing.
- Strauss, Anselm; Corbin, Juliet (2005). *Qualitative Research Principles and Methods: Basic Theory: Methods and Methods*, Translated to persian by Buok Mohammadi, Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies.
- Sadra, Alireza; Mahmoud Panahi, Seyyed Mohammad Reza (2015). Regional Thinking Indicators (emphasizing Ayatollah Motahhari's thought), *Journal of Politics*, No. 24, pp. 202-219.
- Soltani Renani, Seyyed Mehdi (2013). "Components of Social Ethics from the Viewpoint of Allameh Tabatabai and Martyr Motahhari", *Islamic Social Research*, No. 96, pp. 46-3.
- Shirazi, Sadruddin Mohammad (1961). *Three principles*, corrected by Seyyed Mohammad Hussein Nasr, Tehran: Reasonable College Publications.
- Shirazi, Sadruddin Mohammad (1981). *Al-Hikmah al-Mu'ta'ali In al-Asfar al-Aqlih al-Arabaeh*, vol. 7, Beirut: The Revival of Al -Tharath.
- Shirazi, Sadruddin Mohammad (2006). *Al-Shavehohad al-Rabubiyah*, Translated and Commentary by Javad Mosleh, Tehran: Soroush Publications, Fourth Edition.
- Qassem, Hussein; Nusrat Panah, Mohammad Sadegh (2020). The Framework of the Theory of Elitism in the Political Thought of Martyr Motahhari, *Journal of the Islamic Revolution*, p. 35, pp. 150-131.
- Ramazani, Ali (2013), "Theory of Recruitment" and "Justice" from the view of Allameh Tabatabai; (Based on the commentary of Shahid Motahhari, Professor Mesbah Yazdi and Professor Javadi Amoli)», *Islamic State Journal*, No. 3, pp. 169-161.
- iii ti Chsshmhh aar,,,,, aamn (00))) . oormtt iff ff tee Illmnic Rooltt inn Bssed nn hhmns Srr yysss Crisih hrrr y, *the first international conference on the role of the Islamic Revolution's management in*

the geometry of the power of the world system (management, politics, economics, culture, security, accounting), p88 88188.

